RANG NOMLARINING SEMANTIK VA PRAGMATIK XUSUSIYATLARI

Xayitova Dilshoda Murodjonovna
Toshkent xalqaro moliyaviy boshqaruv va texnologiyalar universiteti

Annotatsiya. *Mazkur maqola rang nomlarining semantik va pragmatik xususiyatlarini kompleks lingvistik yondashuv asosida tahlil qiladi. Rang birliklarining denotativ, konnotativ va assotsiativ ma'nolari, ularning nutq jarayonidagi funksional yuklamasi hamda lingvokulturologik jihatlari yoritiladi. Shuningdek, ranglarning ingliz va o'zbek tillarida qo'llanishi, ularning kommunikativ samaradorlikni ta'minlashdagi o'rni ilmiy asosda ochib beriladi.*

Kalit so'zlar: *rang nomlari, semantika, pragmatika, konnotatsiya, lingvokulturologiya, diskurs, koloronimlar*

Аннотации. *Данная статья посвящена комплексному лингвистическому анализу семантических и прагматических особенностей цветообозначений. В работе рассматриваются денотативные, коннотативные и ассоциативные значения цветовых единиц, их функциональная нагрузка в процессе речевой коммуникации, а также лингвокультурологические аспекты их употребления. Особое внимание уделяется функционированию цветообозначений в английском и узбекском языках, а также их роли в обеспечении коммуникативной эффективности.*

Ключевые слова: *цветообозначения, семантика, прагматика, коннотация, лингвокультурология, дискурс, колоронимы.*

Abstract. *This article provides a comprehensive linguistic analysis of the semantic and pragmatic features of color terms. It examines the denotative, connotative, and associative meanings of color-related lexical units, their functional load in the process of speech communication, as well as their linguocultural aspects. Particular attention is paid to the use of color terms in English and Uzbek and to their role in ensuring communicative effectiveness.*

Keywords: *color terms, semantics, pragmatics, connotation, linguoculturology, discourse, coloronyms.*

Rang nomlari til tizimida alohida semantik maydonni tashkil etuvchi muhim leksik birliklar sifatida qaraladi. Ular insonning vizual idroki bilan bevosita bog'liq

bo‘lib, borliqdagi predmet va hodisalarning tashqi belgilarini ifodalashda xizmat qiladi. Biroq ranglarning lingvistik tabiati faqat fizik xususiyatlarni ifodalash bilan cheklanmaydi, balki ular murakkab semantik va pragmatik tizimning tarkibiy qismi hisoblanadi. Zamonaviy tilshunoslikda ranglar inson tafakkuri, madaniyati va kommunikativ faoliyatining ajralmas elementi sifatida o‘rganiladi [2].

Semantik jihatdan rang nomlari ko‘p qatlamli ma’no tuzilishiga ega bo‘lib, ularning asosini denotativ ma’no tashkil etadi. Denotativ ma’no rangning obyektiv, bevosita ifodasini anglatadi va insonning sezgi organlari orqali idrok etiladi. Masalan, “yashil daraxt” yoki “qizil gul” kabi birikmalarda rangning fizik xususiyati aks etadi. Shu bilan birga, ranglar ko‘pincha konnotativ ma’nolarni ham ifodalaydi. Konnotatsiya rangga yuklangan hissiy, baholovchi va ramziy ma’nolar majmuasidir. Masalan, qizil rang ko‘plab madaniyatlarda ehtiros, energiya yoki xavf ramzi sifatida talqin qilinadi, oq rang esa poklik va begunohlikni ifodalaydi. Qora rang esa aksariyat hollarda qayg‘u yoki motam bilan bog‘lanadi [2].

Kognitiv tilshunoslik nuqtai nazaridan rang nomlari inson tafakkuridagi konseptual tuzilmalar bilan bog‘liq holda o‘rganiladi. Ranglar konseptual metaforalar orqali abstrakt tushunchalarni ifodalashda faol ishtirok etadi. Masalan, “yorug‘ kelajak” yoki “qora kunlar” kabi birikmalar ranglarning metaforik kengayish natijasida ijtimoiy va psixologik tushunchalarni ifodalash vositasiga aylanganini ko‘rsatadi. Bu holat ranglarning konseptual metafora nazariyasida muhim o‘rin egallashini tasdiqlaydi [5].

Ranglarning semantik kengayishi polisemiyaga olib keladi, ya’ni bir rang nomi bir nechta ma’noni ifodalashi mumkin. Bu jarayon til taraqqiyoti davomida yuzaga kelib, ko‘pincha metafora va metonimiya orqali amalga oshadi. Masalan, ingliz tilidagi *green* so‘zi “yashil” rangdan tashqari “tajribasiz” ma’nosini ham bildiradi, *black* esa “qora” rang bilan birga “noqonuniy” yoki “salbiy” ma’nolarni anglatadi. O‘zbek tilida ham “qora niyat”, “oq ko‘ngil” kabi birikmalar ranglarning semantik kengayishini yaqqol namoyon etadi [4].

Psixolingvistik tadqiqotlar ranglarning inson ongida qay tarzda qayta ishlanishini o‘rganadi. Ilmiy izlanishlar shuni ko‘rsatadiki, ranglar inson hissiyotlariga bevosita ta’sir ko‘rsatadi va nutqni qabul qilish jarayonida muhim rol o‘ynaydi. Masalan, qizil rang yuqori darajadagi diqqatni jalb qiladi va faollikni oshiradi, ko‘k rang esa tinchlik va barqarorlik hissini uyg‘otadi. Bu xususiyatlar ranglarning kommunikativ samaradorligini oshiradi va ularni nutqda kuchli pragmatik vositaga aylantiradi [5].

Neyrolingvistik tadqiqotlar ranglarni qayta ishlash jarayonining miya faoliyati bilan bog‘liqligini ko‘rsatadi. Ranglarni idrok etish asosan vizual korteksda

amalga oshiriladi, biroq ularning semantik talqini til bilan bog‘liq miya hududlarida shakllanadi. Bu esa ranglarning til va tafakkur o‘rtasidagi murakkab o‘zaro aloqani namoyon etadi.

Ranglarning semantik tuzilishida assotsiativ ma’no ham muhim o‘rin egallaydi. Assotsiativ ma’no inson ongida rang bilan bog‘liq bo‘lgan obrazlar, tushunchalar va tajribalar asosida shakllanadi. Masalan, yashil rang tabiat, yangilanish va hayot bilan assotsiatsiya qilinadi. Bu jarayon individual va kollektiv tajriba bilan belgilanadi hamda tilning kognitiv tabiatini namoyon etadi. Shu jihatdan rang nomlari inson tafakkuri va til o‘rtasidagi o‘zaro aloqani aks ettiruvchi vosita sifatida qaraladi [3].

Rang birliklari semantik jihatdan kengayish xususiyatiga ega bo‘lib, til taraqqiyoti jarayonida ko‘chma ma’nolar hosil qiladi. Bu jarayon ko‘pincha metafora va metonimiya orqali amalga oshadi. Masalan, “qora kun” birikmasida rang og‘ir hayotiy vaziyatni ifodalasa, “oq yo‘l” iborasi yaxshi tilak ma’nosini anglatadi. Ingliz tilida ham *green economy*, *black market*, *blue mood* kabi birikmalar ranglarning abstrakt tushunchalarni ifodalashda faol qo‘llanilishini ko‘rsatadi. Bu holat ranglarning kognitiv-metaforik xususiyatga ega ekanligini tasdiqlaydi [4].

Pragmatik nuqtai nazardan rang nomlari nutq jarayonida muhim kommunikativ vazifalarni bajaradi. Ular nutqning ekspressivligini oshirib, tinglovchi yoki o‘quvchiga kuchli ta’sir ko‘rsatadi. Masalan, “qip-qizil g‘azab” yoki “qora qayg‘u” kabi ifodalarda rang birliklari hissiy intensifikator sifatida xizmat qiladi. Shu bilan birga, ranglar baholovchi vosita sifatida ham ishlatiladi. Oq rang ko‘pincha ijobiy bahoni, qora rang esa salbiy munosabatni ifodalashda qo‘llanadi. Bu esa ranglarning pragmatik jihatdan evaluativ funksiyasini ko‘rsatadi [4].

Ranglarning pragmatik xususiyatlari diskurs doirasida yanada kengroq namoyon bo‘ladi. Siyosiy, reklama va ommaviy kommunikatsiya diskurslarida ranglar muayyan ideologik yoki psixologik ta’sir vositasi sifatida qo‘llaniladi. Masalan, yashil rang ekologik harakatlar bilan bog‘liq bo‘lsa, qizil rang diqqatni jalb qilish va faoliyatga undash vositasi sifatida ishlatiladi. Bu esa ranglarning manipulyativ va strategik funksiyalarini ochib beradi. Pragmatik jihatdan rang nomlari nutq jarayonida turli kommunikativ funksiyalarni bajaradi. Ular ekspressivlikni oshirish, baholashni ifodalash, tinglovchiga ta’sir ko‘rsatish va diskursni tashkil etishda muhim rol o‘ynaydi. Masalan, badiiy matnlarda ranglar obrazlilikni kuchaytiradi, reklama diskursida esa auditoriyani jalb qilish vositasi sifatida qo‘llaniladi. Siyosiy diskursda ranglar ideologik belgilar sifatida xizmat qiladi, masalan, “rangli inqiloblar” atamasi bunga misol bo‘la oladi.

Semiotik nuqtai nazardan ranglar belgi tizimining muhim elementi hisoblanadi. Ular ikon, indeks va simvol sifatida turli ma’nolarni ifodalaydi. Masalan, qizil rang yo‘l belgilarida xavfni bildiruvchi signal sifatida xizmat qiladi, yashil rang esa harakatga ruxsatni anglatadi. Bu esa ranglarning universal semiotik funksiyaga ega ekanligini ko‘rsatadi [2].

Lingvokulturologik jihatdan ranglarning talqini milliy madaniyatga bog‘liq. Har bir xalq ranglarga o‘ziga xos ma’no yuklaydi, bu esa til birliklarining semantik va pragmatik talqinida farqlarni yuzaga keltiradi. Ingliz va o‘zbek tillari qiyosida ayrim ranglarning ma’nolari mos kelmasligi kuzatiladi. Masalan, ingliz tilida *blue* tushkunlikni bildirsa, o‘zbek tilida bu ma’no boshqa vositalar orqali ifodalanadi. Bu esa ranglarning madaniy-kognitiv asosga ega ekanligini ko‘rsatadi [1].

Diskurs tahlili doirasida ranglar matnning semantik va stilistik yaxlitligini ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi. Ular matnda takrorlanib, ma’no markazini shakllantiradi va o‘quvchining diqqatini muayyan g‘oyaga qaratadi. Ranglar orqali yaratilgan semantik maydon matnning umumiy konseptual tuzilishini belgilaydi. Lingvokulturologik jihatdan ranglarning talqini turli xalqlarda farq qiladi. Ingliz va o‘zbek tillari qiyosida bu farqlar yaqqol ko‘zga tashlanadi. Masalan, ingliz tilidagi *blue* so‘zi “tushkunlik” ma’nosini bildirsa, o‘zbek tilida bu ma’no boshqa vositalar orqali ifodalanadi. Yoki o‘zbek tilidagi “oq yo‘l” iborasi ingliz tilida to‘g‘ridan-to‘g‘ri tarjima qilinmaydi. Bu holatlar ranglarning milliy-madaniy konseptlar bilan bog‘liqligini ko‘rsatadi hamda tarjima jarayonida kontekstual va madaniy omillarni hisobga olish zarurligini taqozo etadi [2].

Umuman olganda, rang nomlari tilning semantik va pragmatik tizimida murakkab va ko‘p funksiyali birliklar sifatida namoyon bo‘ladi. Ular nafaqat obyektiv borliqni aks ettiradi, balki insonning ichki kechinmalari, ijtimoiy tajribasi va madaniy qadriyatlarini ham ifodalaydi. Ranglarning semantik va pragmatik xususiyatlarini chuqur o‘rganish tilshunoslikning amaliy sohalari, xususan tarjima, til o‘qitish va diskurs tahlilida muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Berlin, B., Kay, P. *Basic Color Terms: Their Universality and Evolution*. University of California Press, 1969

2. Crystal, D. *The Cambridge Encyclopedia of Language*. Cambridge University Press, 2010

3. Lakoff, G., Johnson, M. *Metaphors We Live By*. University of Chicago Press, 1980.

4. Leech, G. *Principles of Pragmatics*. Longman, 1983.

5.Wierzbicka, A. *Semantics: Primes and Universals*. Oxford University Press, 1996.